

Yapay Döllenmenin Etik Konuları

Nermin ERSOY*

* Yrd.Doç.Dr.Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji ABD Bşk., KOCAELI

Beden dışında döllenmeye duyulan ihtiyaç, yeni üreme tekniklerinin hızlı bir şekilde gelişmesine neden olmaktadır. Bu hızlı gelişim ise, toplumların ahlaksal yapısını oluşturan bazı değerlerin değişebileceği kuşkusunu yaratmaktadır. Toplumun ahlaksal yapısını oluşturan değerlerimizin değişime uğraması; tek bir birey düzeyinde düşünüldüğünde çok önemli değilmiş gibi görünse de, toplum düzeyinde ciddi gelecek endişeleri ortaya çıkartmaktadır.

Bu nedenle de öncelikle, yeni üreme tekniklerini ahlaksal açıdan haklı çıkartan ya da ahlaka aykırı olduğunu savunan görüşlerin ele alınmasının uygun olacağını düşünmekteyiz. Bundan sonra da, konunun etik konuları belirlenebilecek ve bu tekniklerin uygulanması sırasında gereksinim duyulan etik kodların, kuralların belirlenmesi mümkün olabilecektir.

Yeni Üreme Tekniklerinin Ahlaksal Açıdan Doğruluğunu Değerlendirme

Yapay döllenme tekniklerinin ahlaka uygunluğunu değerlendirebilmek için tartışmayı, yeni üreme tekniklerinin doğaya uygunluğu ile başlatmak yerinde olacaktır sanıyoruz.

Doğa En İyisini Bilir Görüşü: Doğanın, evrendeki her şeyi en mükemmel biçimde gerçekleştirdiği görüşünü savunanlar; doğal seksüel ilişkinin bir sonucu olan döllenmenin, yapay yöntemlerle gerçekleştirilmesini doğaya aykırı olarak kabul etmektedirler (1).

Çünkü doğa; bir çocuğun olmasında, genetik özelliklerinin ve cinsiyetinin belirlenmesinde ve de dünyaya gelmesinde kendi denge kurallarını kullanmaktadır. Oysa, yeni üreme tekniklerinin bunları isteğe göre belirleme yeteneğine sahip olması, doğanın kendi denge kurallarını (seçicilik ve gelişmişlik) bozabilmekte ve bunun sonucunda da insanlığı tehdit edebilecek olan tehlikelerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (1-3).

işlemlerin, doğaya olduğu kadar insan doğasına da aykırı olduğunu savunan taraftarlar, bu tekniklerin; birden fazla embriyo oluşturulmasına, genetik özellikleri belirleme olanağı sağlanmasına, hatta yarı-kardeşlerin benzer genetik özelliklere sahip döller yaratmasına fir-

sat tanınması nedeniyle, insanlığın geleceği için tehdit oluşturabileceğini ileri sürmektedirler (1,2,4).

Bu nedenle, doğal dengeyi bozabilecek ve insanlığa zarar verebilecek bu tekniklerin, ahlaksal açıdan doğru olmasının mümkün olmayacağını savunmaktadır.

Ayrıca, bebeğin insan doğasına aykırı tekniklerle oluşturulmasının; aile yapısını, anne-baba-çocuk ilişkisini nasıl etkileyeceği bilinmemektedir. **Çünkü** henüz, bu tür endişelere cevap getirebilecek kadar yeterli sayıda yeni üreme tekniklerinden yararlanmış aile ve doğan çocuk bulunmamaktadır (1,3-5).

Yeni üreme tekniklerinin ahlaksal açıdan doğruluğunu değerlendirmede ileri sürülen diğer bir görüş; yapay döllenme tekniklerinin deneysel amaçlı olduğudur. Yeni üreme tekniklerinin tedavi amaçlı olduğunu ileri sürebilmek için bazı verilere ihtiyaç bulunmaktadır. **Bu** verilerin elde edilebilmesi için ise, uzun bir deneme süresine ve denek sayısına ihtiyaç bulunmaktadır (1,6).

Bu deneyimi kazanabilmek için, İnsan gametlerinin deneysel amaçlarla kullanılmasının, insan embriyosuna ruhsuz bir obje gibi davranılmasının ahlaksal olarak kabul edilemeyeceğini savunan bu görüş taraftarları; **bu** tekniklerin, insana saygıyı tehdit edeceğine ve insan onurunu zedeleyeceğine inanmaktadırlar. **Çünkü** embriyonun, genetik olarak bireyselleşmiş olduğunu kabul etmektedirler. Bu nedenle de embriyoya herhangi bir deney materyali gibi davranmanın ahlaksal olarak kabul edilemeyeceğini ileri sürmektedirler (2,7,8).

İnsan gametlerinin ve embriyonun, insanlara büyük mutluluk sağlayabilecek işlemler ve araştırmalar için kullanılmasının ahlaksal olarak yanlış olmadığını savunan karşıt görüş taraftarları da, embriyonun bazı haklara sahip olduğuna ve kişiliğinin korunması gerektiğine inanmaktadırlar (8,9).

Paul Ramsey ve Leon Kass gibi ünlü etik uzmanları ise, yeni üreme tekniklerinin deneysel amaçlı olduğuna ve tehlikeleri henüz bilinmeyen, insan gametlerini içeren bu uygulamaların, ahlaka uygun olamayacağına inanmaktadırlar. **Çünkü** korunmasız durumda olan, onam verme yeterliliğinde olmayan ve de gizemli

bir kutsallığı olan embriyonun, insanlığı nereye götüreceği bilinmeyen araştırmalar için kullanılmasının ahlaksal bir dayanağının olmasının söz konusu olamayacağını ileri sürmektedirler (10).

Yeni Üreme Tekniklerinin Etik Açısından Değerlendirilmesi

Yeni üreme tekniklerine etik kuramların, etik ilkelere ve de etik hakların bakış açısı daha iyimser olmaktadır. Örneğin: Yarıcı Kuram taraftarları, yeni üreme teknolojilerinden yararlanılarak bebek sahibi olmanın ahlaka uygun olduğunu, çünkü bu tekniklerin kullanılması sonucunda insanların mutlu olduğunu/olacağını ileri sürmektedirler. Bu nedenle yarıcı kuram, önemli sayıda insan için büyük mutluluk sağlayacak hiç bir uygulamanın ahlaka aykırı olamayacağını savunmaktadır (1). Ödev Bilim Kuramı da, üreme teknolojilerinden yararlanarak çocuk sahibi olmanın ahlaka aykırı olmadığını, çünkü her bir bireyin özerk olduğunu, aydınlatılmış onamları elde edildiği sürece bu tekniklerin ahlaka aykırı olmadığını savunmaktadır. Ross'un Kuramı ise, yeni üreme tekniklerinin gelişimini bir prima facie ödevi olarak kabul etmesi nedeniyle ahlaka aykırı bulmamaktadır. Çünkü yapay dölleme teknikleri, İnsanlığa hizmet edebilecek ve onlara yarar sağlayabilecektir (1,11,12).

Etik kuramlar tarafından kendisine destek bulan yeni üreme tekniklerine, etik ilkeler açısından yaklaştığımızda, tıp etiğinin temel ilkelerinden biri olan "zarar vermeme ilkesi" ile başlamak yararlı olacaktır.

Zarar Vermeme İlkesi: Tedavi ya da deneysel amaçlı her bir girişimin öncelikle, hastaya zarar vermesi gerektiğini ön koşul olarak ileri sürmektedir. Eğer önerilen ya da planlanan girişimin tehlikeleri, zararları biliniyorsa elde edilebilecek yarar ile zarar dengelenebilmelidir (1,7,13).

Bu nedenle de, öncelikle yeni üreme tekniklerinin, doğacak çocuğa herhangi bir zarar vermeksizin uygulanabilir olduğu konusundaki koşulların giderilmesi gerekmektedir. Yaratılmak istenen çocuğa olduğu kadar, katılan taraflara da zarar vermemelidir. Bu nedenle de tarafların gerçek aydınlatılmış onamları alınmış olması gerekmektedir.

Başkalarını mutlu etmek amacı, embriyo'ya zarar vermeyi haklı çıkaramamaktadır. Fakat, mutlaka embriyo kullanılması gerekiyorsa, belirlenmiş olan etik kurallara uyulması gerekmektedir. Örneğin; embriyo gelişiminin 14. gününe kadar kullanılabilir. Bu günden sonra birey olarak kabul edilmektedir. Bu kurallara uygun davranıldığında zarar vermeme ilkesi, yapay döllemeyi ahlaka aykırı bulmamaktadır (4,14-16).

İnsana Saygı ilkesi: Yeni üreme tekniklerinin tedavi amaçlı olduğunu, çocuk sahibi olma yeterliliğinde olmayanlara hizmet ettiğini ileri sürmektedir. Çünkü her birey özerktir ve onların özerk seçimlerine saygı gösterilmelidir (17). ilke, insanların analık, babalık gibi insani arzularını yerine getirebilecek olan bu tekniklerin, ahlaka

aykırı olmasını mümkün görmemektedir. Her bireyin saygılı bakım alma hakkının olduğunu, fakat insan gametlerinin korunması ve kullanılmasında gösterilecek saygının, işleme katılan tarafları da içermesini beklemektedir (1,7,14,15).

İnsana saygı ilkesinin, yeni üreme tekniklerini ahlaka aykırı bulduğu durum; bu insan materyallerinin ticari amaçlarla kullanılması, alınıp-satılmasıdır. Çünkü, sperm, ovum ve embriyo satmak ya da satın almak toplumların değerlerini, ahlaksal yapılarını olumsuz etkileyebilecek ve insanın kutsallığını zedeleyebilecektir (4,10,14).

Saygı ilkesinin işlemleri onaylayabilmesi için, öne sürdüğü diğer bir koşul, bu tür materyalleri verecek kişilerin ve bu materyalleri kullanacak kişilerin aydınlatılmış onamlarının elde edilmiş olmasıdır. Bireyler özgür, özerk seçimlerini yapmış olmalıdır. Bireyler, kendi gametlerinin ve embriyolarının akıbetini tayin etme hakkına sahip olduklarını bilmeli ve kendilerine bu güvence sağlanmalıdır (1,14-16,18).

Üreme Hakları ve Özgürlükleri

Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinin "her kişi, her yaşta evlenme ve aile kurma hakkına sahiptir" maddesinden destek bulan bazı yorumcular: insanoğlunun, sınırlanamayan temel haklarından biri olan dölleme özgürlüğünü kullanabilme yeterliliğine sahip olduğunu savunmaktadırlar (8,11,19).

1986'da yayınlanan Amerika Kısırlık Derneği Etik Kurul Raporu "üremenin biçimi, aile kavramı, kadının üremedeki rolünün değişmesi, dinlerin, ahlakın ya da sosyal yararların zedeleneceği endişeleri, dölleme özgürlüğüne müdahaleyi haklı çıkartmaz" demektedir (3,5,15,18).

Eğer yeni üreme teknikleri: deneysel amaçlı olarak kabul edilirse, bireylerin üreme haklarını kullanmasına yardımcı olduğunu söylemek çok güçtür, fakat tedavi amaçlı olduğu kabul edilirse, devlet, bireylerin üreme haklarını ve özgürlüklerini korumak ve de kullanmalarına olanak sağlamak durumundadır (1,8,12,13).

Çünkü bireyin, seksüel ve üreme eylemlerinde özgür olma hakkı, negatif hak olarak, "dölleme" ve "doğurma hakkı" da pozitif hak olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda birey, kişiden ve de devletten yardım alma hakkına sahip bulunmaktadır (1,2,4,8,9).

Dölleme insani bir olay olduğuna ve üreme hakkı da insan hakkı olarak değerlendirildiğine göre; embriyo'ya da "rahim bulma" ve "doğma hakkı" verilmelidir. Eşitlik hakları olarak değerlendirilen bu haklar, insana saygı ilkesine dayanmaktadır. Fakat embriyonun rahim bulma hakkı "taşıyıcı annelik" sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu durumda olası tehlike, hakkın kötüye kullanılabilmesidir. Çünkü taşıyıcı annelik "annelik haklarını" çıkmaza sokabileceği gibi, toplumsal

değerlerin olumsuz etkilenmesine de neden olabilecektir (1,2,4,8,9).

Konu ile ilgili diğer bir hak, bireylerin "saygılı bakım alma haklarıdır. Bu hak, insan gametleri ve embriyo'yu da içermektedir, böylece sperm, ovum ve embriyo, organ, doku ve kan gibi insan materyallerine gösterilen özen ve saygıyı hak etmektedir (2,6,7,9,14).

Yeni Üreme Tekniklerinin Etik Konuları

Oxford filozoflarından ve Warnock Raporunun mimarları olan; Dame Mary Warnock ve Stuart Hampshire "eğer bir toplum kendi ahlaksal yapısını oluşturan ilkelere koruyamazsa, bu, o toplumun ahlaklılığının sonu olur" demektedirler (14).

Her toplum insan yaşamı, ölümü, seksüel hayatı, sadakati ve dürüstlüğü ile ilgili tutum ve davranışlar için birtakım ahlaksal sınırlara sahiptir. Bu ahlaksal sınır, toplumdaki topluma ve içinde bulunulan zamana göre değişiklikler göstermektedir. Buna karşın, bu tür yeni teknikleri kontrol edebilen ilkelerin geliştirilmesi ve korunması gerekmektedir. Bu amaçla, çeşitli çalışma gruplarının oluşturduğu raporlar yeni üreme teknikleri ile oluşturulan embriyoların bir birey olarak kabul edilmesini ve saygı gösterilmesini ön koşulu olarak ileri sürmektedir. Bu koşulun temel alınması durumunda, yeni üreme teknikleri ahlaksal açıdan doğru kabul edilebilecektir (4,7,14,20).

Görüldüğü gibi, yeni üreme tekniklerinin ahlaksal açıdan doğru kabul edilebilmesi için; insana saygı ilkesinin, zarar vermeme ilkesinin, etik kuramların ve de bazı görüşlerin beklentilerine ön koşullarına uygun etik kuralların belirlenmesi gerekmektedir.

Bu etik yükümlülüklerin yerine getirilmesine yardımcı olabilecek bazı etik kurallar şunlar olabilmektedir:

1. Embriyo'ya Bir Kişi Alarak Saygılı Davranılmalıdır.

İnsanın kutsallığı, insana saygıyı getirmektedir. Embriyo, insan gametlerini içeren bir döl olduğundan, genetik olarak bireyselleşmiş insan olarak kabul edilmelidir. Çünkü embriyoya zarar veren hiçbir uygulama ahlaken kabul edilememektedir (8,10,21).

2. Yeni Üreme Teknikleri Embriyo'ya Zarar Vermemelidir.

Başkalarını (kısır çiftler, tedavi bekleyen ölümcül hastalar gibi) mutlu etmek için embriyoya zarar vermek ahlaken kabul edilememektedir. Çünkü embriyo, blastomer safhasından (yaklaşık olarak gebeliğin 18.haftası) itibaren ağrıyı, acıyı hissetmektedir (1,7,14,18).

Ancak, embriyoya zarar vermeyecek (ağrı, acı) uygulamalar (14 gün sınırı içinde) ile genetik açıdan kusuru nedeniyle implante edilemeyen embriyolar üzerinde araştırmalar, döllenme tekniklerinin başarısı için kullanılmak isteniyorsa, bu ahlaksal olarak yanlış kabul edilmemektedir (6,14,18,20,22).

3. Yeni Üreme Teknikleri, İşleme Katılan ve Katılıda Bulunan Diğer Kişilere de Ciddi Zararlar Vermemelidir.

Hipokrat Yemininde de belirtildiği gibi, temel tıbbi etik yükümlülük "önce zarar verme" olmaktadır. Bu nedenle, yeni üreme tekniklerinin uygulanmasına katılan kısır çiftlere, vericilere ve üremeye yardım eden hekimlere fiziksel ve psikolojik zararlar vermemeli ve tarafların özerkliklerine saldırı yapılmamış olmalı ve ağır sosyal ve psikolojik yük getirmemelidir (1,7,22).

4. Yeni Üreme Tekniklerine Katılanlar Gönüllü Olmalıdır.

İşleme katılan tarafların yeterli aydınlatılmış onamı alındıktan sonra gönüllülükleri değerlendirilmelidir (3,5,15,18).

5. Yeni Üreme Tekniklerinin Uygulanması Toplum Zarar Vermemelidir.

Toplum değerlerinin olumsuz etkilenebileceği uygulama türünü engelleyebilecek ahlaksal sınırlar getirilmelidir. Böylece aile yapısının ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin değişimi, öjenik kontrol olasılığı endişeleri giderilebilecektir (3,4,7,14,18,23).

6. Yeni Üreme Tekniklerinin Uygulamasında Kullanılacak Etiğe Uygun Ölçütler Getirilmelidir.

Bu tekniklerden yararlanmak isteyen çiftin ve embriyoların seçimi için kullanılacak etiğe uygun ölçütlerin belirlenmesi, toplumun ahlak değerlerini koruyabileceği gibi, hekime de rahatlık sağlayabilecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir insanın, diğer bir insana hiç bir sebeple acı vermeme sorumluluğuna sahip olduğu gerçeği; toplumun ahlaksal yapısını korumak için temel gibi görünmektedir. Bu etik ilke, belirlenmesi gereken etik kurallar için, ahlaksal dayanak olarak kabul edilmelidir. Bu ahlaksal yapı, yasal düzenlemelerde de göz ardı edilmemelidir.

Ne var ki, 21 Ağustos 1987 tarih ve 19551 sayılı "In-vitro Fertilizasyon ve Embriyo Transferi Merkezleri Yönetmeliği"nde; adından da anlaşılacağı gibi, ağırlık verilen konu, uygulamaların yapılabileceği merkezlerin fiziki ve tıbbi donanımlarının nasıl olması gerektiği ile ilgilidir (24).

Yeni üreme tekniklerinin toplumsal değerlere uygunluğunu sağlayabilmek amacıyla getirildiği sanılan koşullardan biri; döllenmenin iki kişi arasında (karı-koca) olması gerektiği ile "izin belgesinin" alınmış olması koşulu olmaktadır. Etik açıdan yeterli görülemeyen bu izin belgesi, İşleme katılmak isteyenlerin yeterince aydınlatıldıklarını göstermekten uzak görünmektedir.

Yeni üreme tekniklerinin uygulanmasında geçerli olabilecek ahlaksal sınırların belirlenmiş olmaması, etik kurallarının bulunmaması, hatta mevcut yasanın yeterliliği; konunun farklı platformlarda, farklı açılardan (ahlaksal, etik ve yasal) çok geç kalınmadan tartışılmasını zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Çaplan A. The technologies in reproduction: New ethical problems. In: Callahan D, Dunstan GR, eds. Biomedical Ethics: An Anglo-American Dialogue. New York, New York: The New York Academy of Sciences 1988; 530:73-81.
2. Simon F. Asslated human reproduction and embryonic surgery: The ethical issues. In: Callahan D, Dunstan GR, eds. Biomedical Ethics: An Anglo-American Dialogue. New York, New York: The New York Academy of Sciences 1988; 530:54-72.
3. Beck WW. A critical look at the legal, ethical, and technical aspects of artificial insemination. Fertility and Sterility 1976; 27(1):1-8.
4. Solomon RL. Future fear: Prenatal duties imposed by private parties. A J Law&Medicine 1991; 18(4):411-34.
5. The American Fertility Society: Artificial insemination. A booklet for physician. Alabama 1975:1-12.
6. Medical Research Council. Research related to human fertilization and embryology. BMJ 1982; 285:1480-2.
7. Andrews LB. Legal and ethical aspects of new reproductive technologies. Cli Obstetrics and Gynecology 1986; 29(1): 190-204.
8. Eccles MR. The uses of in vitro fertilization: Is there a right to bear or beget a child by any available medical means? Pepperdine Law Review 1985; 12(4):1033-57.
9. Gerber R. In vitro fertilization. AID and embryo experimentation: Some moral considerations. Journal Applied Phylosophy 1986; 3(1): 103-9.
10. Ramsey P. The patient as a person. New Hawen: Yale University Press, 1970:43-8.
11. Şehiraltı M. Aile planlaması uygulamaları sırasında ortaya çıkan tıp etiği ile ilgili sorunların incelenmesi (Doktora Tezi), İstanbul Üni Sağlık Bil Ens 1993.
12. Kıyak Y. Medical Ethics. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1987:116-
13. Ladd J. Legalism and medical ethics. In: Davis JW et al, eds. Contemporary issues in biomedical ethic. Clifton, New Jersey: The Humana Press, 1978:1-33.
14. Great Britain. Department of Health and Social Security: Committee of Inquiry into Human Fertilization and Embryology (Chair: Dame Mary Warnock). "ReRort of the committee of inquiry into human fertilisation and embryology. London: Her Majesty's Stationery Office 1984:1-103.
15. The American Fertility Society. Report of the Ad Hoc Committee on Artificial Insemination. Alabama 1980:1-28.
16. National Advisory Board on Ethics in Reproduction: Report on Human Cloning through Embryo Splitting: An Amber Light. Kennedy Institute of Ethics Journal 1994; 4(3):251-82.
17. Ersoy N, Aydın E. Tıbbi etik'te özerklik ve özerkliğe saygı İlkesi. Tıbbi Etik 1994; 2(2):71-4.
18. American Fertility Society. Ethics Committee: Ethical considerations of the new reproductive technologies. Fertility and Sterility 1986; 46(3):1-94.
19. Evrensel insan Haklan Bildirgesi.
20. Silver LM. New reproductive technologies in the treatment of human Infertility and genetic disease. Theoretical Medicine 1990; 11:103-10.
21. Çaplan AL. The ethics of in vitro fertilization. Primary Care 1986; 13(2):241-53.
22. Freeman EW et al. Psychological evaluation and support in a program of in vitro fertilization and embryo transfer. Fertility and Sterility 1985; 43(1):48-53.
23. Macklin R. Splitting embryos on the slippery slope: ethics and public policy. Kennedy Institute of Ethics Journal 1994; 4(3):209-25.
24. "In vitro Fertillzasyon ve Embriyo Transferi Merkezleri Yönetmeliği" Resmi Gazete: 21 Ağustos 1987: sayı 19551, sayfa 12-20.